

ФУНКЦІЇ ГУСТАТИВНОЇ ЛЕКСИКИ У ТВОРІ ЛІТЕРАТУРИ

Ковпик С. І. Функції густативної лексики у творі літератури.

У статті розглянуто функції густативної лексики у творі літератури, відзначено те, що ступінь поваги письменника та персонажів його творів до страв і процесів їх приготування та споживання, навіть ступінь вираженості їхнього гурманства виявляється з активності і майстерності використання письменником густативної лексики.

Ключові слова: густативна лексика, гурманство, харчосмаковий код.

Ковпик С. И. Функции густативной лексики в произведении литературы.

В статье рассмотрены функции густативной лексики произведения литературы, отмечено то, что степень уважения писателя и персонажей его произведений к блюдам и процессам их приготовления и употребления, и даже степень выраженности их гурманства выявляется с активности и мастерства использования писателем густативной лексики.

Ключевые слова: густативная лексика, гурманство, пракдукто-вкусовой код.

Kovpik S. I. The function gustatory vocabulary in the work Literature.

In the article to describe function gustatory vocabulary in the work Literature. The to mark degree respect author and characters the dish and process preparation to display trade utilization author the gustatory vocabulary.

Key words: gustatory vocabulary, connoisseurship, taste coda.

Традиції національної кулінарії, концептуалізуються передовсім у тих і в таких номенах національних страв, які вмотивовано екстеріорізуються ще й у формах емоційно-оцінювальних суджень, стають першими найважливішими фактами виявів матеріально- та етикетно-ціннісних пріоритетів, властивих майже кожній достатньо сформованій лінгвокультурі харчування.

У цьому плані думка Ю. Письменної про те, що багатство української національної кухні, втілене в різноманітності найменувань етнічних страв, а ще й у високих вимогах до їхніх смакових якостей у достатньо трудомістких способах приготування, а самі *«яскраві назви страв засвідчують життєрадісність та «позитивізм» української культури, в якій чільне місце посідає насолода смаку»* [11, с. 8], є дуже слушною і цінною. І. Франко у праці «Із секретів поетичної творчості» помітив і те, що враження смаку подаються в поезії *«...для того, щоб зняти абстрактність тих вражень...»* і надати їм *«приємного і неприємного почуття взагалі»* [19].

М. Петришина помітила інше: у кожного митця є такі *«...улюблені найменування смаку, які відображають його світогляд, естетичну позицію, психологію, символізують певною мірою відповідну епоху, ментальність»* [12, с. 44], – і ці улюблені харчосмакові найменування свідчать ще й про гастрономічні вподобання письменника, іноді й про кулінарний патріотизм митця. Так, Т. Г. Сірочук у статті «Творчість у їжі та прозі, або Гійом Аполлінер-гурман» відзначила, що згадки у творах літератури про їжу викликають асоціації про певні історичні реалії, *«з якими пов'язаний особистий досвід автора: обмеження в їжі і навіть голод»* [13, с. 149]. Дослідниця наголосила на тому, що *«усі без винятку персонажі-гурмани, які зустрічаються у прозовому доробку Аполлінера, тим чи іншим чином нагадують фігуру автора»* [13, с. 150].

Саме тому густативна лексика та її особливості функціонування вже не раз ставали предметами досліджень мовознавців (О. Куценка, М. Білоуса, І. Гайдеєнко, М. Борисенко та ін.), які окреслили практично всі основні ознаки та функції густативної лексики взагалі і в текстах творів літератури зокрема, визначили семантичні структури густативних прикметників, не раз розглядали етимологію густативної лексики тощо.

Так, І. Гайдеєнко визначила різні синонімічні ряди і *«гнізда номенів смаку»*, які, на її думку, є кількісно та якісно дуже розгалуженими: *«Наприклад: синонімічні ряди на позначення неприємного смаку (гидкий, бридкий, мерзенний, поганий, недобрый, несмачний та ін.);приємного смаку*

(добрий, приємний, апетитний, смачний, вишуканий і под.); синонімічний ряд на позначення кислого смаку (кислий, терпкий, оскомистий, в'яжучий і под.)» [5]. Ця ж дослідниця з'ясувала й функціонально-стилістичні особливості, поліфункціональність та значення тих номенів смаку, які вживаються в текстах творів різних стилів і жанрів. На її думку, у розмовному, художньому, публіцистичному й інформаційному стилях та в епістоляріях ці назви виявляють себе як поліфункціональні, хоч вживаються вони із прямими (основними), із переносними значеннями, з різною стилістичною метою, включаючи й ролі складових елементів різних художньо-стилістичних прийомів (епітетів, образностей), для творення метафор і метафоризації, антитез, еліпсів, іронізувань тощо. При цьому дослідниця помітила, що «стилістичні фігури, елементами яких є назви смаку, вживаються для посилення аргументації в текстах інформаційного стилю, їх увиразнення. Вони є ефективним засобом створення образності, експресивного виділення окремих властивостей, достоїнств того, про що інформується чи рекламується» [5, с. 14].

Лінгвісти не раз зазначали, що прикметники смаку «*посідають скромне місце в розряді якісних прикметників...*» і є найбільш «*елементарними*» та «*емпірійними*» [12, с. 45]. Ступені виявів смаків у густативних прикметниках передаються досить традиційно: афіксально і за допомогою редуплікації, а в текстах творів художньої літератури частіше всього за допомогою вказаних способів здійснюються й неабиякі «прирощення» значень та відтінків значень – так досягаються й помітні розширення кола художніх функцій таких прикметників і посилення вражень від сприймання ознак та якостей, ступенів увиразнення оціночних характеристик страв:

– префікси *пере-* і *пре-* надають якості страви вищого ступеня вираженості (пересолений, прегіркий та ін.);

– густативні прикметники, ускладнені додатковими компонентами на позначення найвищого ступеня вираженості якості (най-, щонай- та ін.) надають густативним прикметникам ще й здатності максимально інтенсивно впливати на реципієнта і максимально увиразнювати оцінку страв чи продуктів: *кислючий-прекислючий-найкисліший, гіркий-прегіркий-найгіркіший;*

– за допомогою прийому редуплікації формуються нові якісно композиційні смакові ознаки страв (кислий-кислий, солодкий-солодкий).

Та й загалом «придієслівний» префікс *при-* надає об'єктові зображення певного відтінку смакової якості: *присолодити / присолоджений, приправити / приправлений, приперчити / приперчений* та ін.

Ознаки позитивної чи негативної оцінки смакової якості досягаються в даному ареалі лексики ще й шляхом морфологічної деривації. А синонімічні суфікси *-еньк-*, *-есеньк-* надають таким прикметникам здатності виражати не стільки ступінь якості, скільки різноманітність відтінків їхніх значень: *солоденький, кисленький, ласенький, кислувато-солодкуватий* тощо.

Значними засобами позначення смаку постають і такі оцінювання страв, які виражаються здебільшого у творах художньої літератури за допомогою інших типів прикметників. Це прикметники загальної позитивної (приємний) чи негативної оцінки (неприємний, гидкий). З допомогою таких прикметників письменник створює або розширює те мікрополе прикметника смаку, яке відчуває, бачить і фіксує сам автор, персонаж-гурман або персонаж-аскет.

Система номенів смаку характеризується і здатністю виражати такі смакові ознаки й відтінки смаків та ступені їхньої вираженості, які сприймаються здебільшого завдяки упередженому ставленню мовців до них, їхнім підготовчим чи додатковим діям, умовам або обставинам приготування страв, базовим, тобто ситуаційним семантичним, навантаженням лексем. Основними видовими назвами найзагальніших понять смаків є й такі прикметники (гіркий, солодкий, кислий, солоний...), які, окрім усього сказаного, до власне смакових назв додають ще й значення та відтінки видової належності лексем, чим створюють навколо них особливі семантичні мікрополя смаків: *терпкий / терпкувато-солодкий, прісний / пріснувато-кислий* та ін.

На думку М. Борисенко, мовознавці начебто умовно до лексем смаків зараховують слова *смачний, ласий, ситний*, оскільки вони нібито є релятивними, але дослідниця вважає, що до цієї групи лексем можна віднести й ті прикметники, які позначають ускладнені відчуття смаку (гіркувато-солодкий та ін.), хоч у зв'язку з цим варто й подискутувати, адже це такі чітко виражені «семантичні композити», які у творах літератури вживають хіба що дегустатори.

М. Мохосоева твердить, що реалізація інтенсивності смакових ознак розподіляється в такий спосіб: прикметники зі значеннями помірною або нормативного смаку (солодкий, солоний та ін.); прикметники на позначення насиченого смаку (соковитий, солодющий, солонющий та ін.); прикметники зі значенням проявів надмірної якості (нестерпно гіркий, неймовірно кислий) [9].

Н. Слухай серед перцептивних прототипів відзначив такі смакові прикметники, які відомі в діапазоні чотирьох. Цей дослідник стверджує, що смаки визначаються перш за все етнічними особливостями сприйняття. Так, наприклад, солоний смак, який градуйований для європейця «як «більш» або «менш» солоний, для жителя Південно-Східної Азії (китайця, корейця, японця) має також особливу позначку – «смачний» (так визначається смак ферментованої, витриманої їжі, з посилювачем смаку, як деякі східні соуси). Подібну позначку – «смачно» – має солодкий оселедець, типовий для національної датської кухні; слов'янами солодка друга страва, ще й рибна, сприймається з огидою» [14, с. 307]. Відомо, що гострий смак страви також по-різному визначається європейцями і жителями Сходу та Кавказу, і це

залежність від клімату й від місця проживання, твердить науковець. Густативні лексеми «дивний», «неприємний», «огидний», «неприйнятний», на думку Н. Слухая, щодо страви може свідчити про її віддаленість від тієї якості, яка відповідає смаковому прототипу.

Елементарні якісні прикметники смаку, незважаючи на їхню малочисельність, здатні виконувати важливу смислову та емоційну функції, вживаючись у прямому та в переносному значеннях. Об'єктивним контекстом для реалізації густативних прикметників у літературі виступають здебільшого іменники («вино», «обід», «вечера» та ін.), у базових значеннях яких уже закладене уявлення і про смаки.

Такі іменники при сполученні з густативними прикметниками, актуалізують їхні значення. Чим ширший діапазон сполучуваності густативних прикметників із іменниками у творі літератури, тим легше письменникові вдається емоційно забарвити харчосмаковий код описуваного ним густативного об'єкта або явища.

Так, наприклад, у поемах Гомера густативний прикметник «смачний» виступає «контекстуальним партнером» таких іменників, як: «нектар», «хліб», «вино», «мед», «молоко». Усе це свідчить про те, що письменник із захопленням і піднесенням описував життя небожителів, а тому всі страви, які вони споживали, він характеризував лексемою «смачний». Цей факт помітила М. Петришина: *«Актуалізуючи конкретне смакове значення, густативні прикметники у творах Гомера передають об'єктивно-нейтральну інформацію про смакові якості різних напоїв. Проте поняття смаку вже у свідомості стародавніх греків асоціювалося з іншими сторонами буття, використовувалось для вербалізації світу емоцій та почуттів»* [12, с. 47].

Дуже часто дієслова на позначення способу вживання страв можуть указувати на жадібність або зажерливість персонажа, а також на тривале недоїдання. Це, наприклад, такі дієслова: «ковтати», «глитати», «мотати», «лигати», «заковтувати» та ін. У такому разі, беззаперечно, відіграє роль контекст. Дієслівні лексеми «пльмакати», «жвакати», «чавкати», «цмокати», «гамкати» вказують скоріш на «озвучення» процесу харчування, що свідчить про низький рівень вихованості персонажа.

Якісний прикметник «цупкий», виступаючи «контекстним партнером» іменника, наприклад, «варениці» в повісті І. Нечуя-Левицького «Старосвітські батюшки й матушки», вказує на те, що ця стравка виготовлена з такого тугого тіста, яке не піддається не те що стисканню, а й нормальному розжовуванню: *«Раз подали вареники на обід. Варениці були трохи товсті й цупкі, а Онися все наказувала, щоб варяниці були тоненькі, як пелюсточки»* [10, с. 499]. Такий якісний опис відомої української страви аж ніяк не «вихваляє» господиню, що приготувала її, «цупкість» варениць просто «викриває» її неправність.

Словосполучення «соковита шинка», «наваристий холодець» і т. ін., свідчить про насиченість смаків і про те, що ці страви готувала справжня майстриня.

М. Старицький в оповіданні «Вареники» так подав опис «сірувато рум'яних вареників» [15, с. 124], які так апетитно плавають у «розтопленій золотистій волозі», що й без прийому синестезії автор створив повнозначний густативний образ класичної української страви. Лише завдяки використанню прикметників на позначення одоративних, густативних, зорових відчуттів («сіруватий», «рум'яний», «золотистий») йому вдалося максимально візуалізувати страву. Хоч не зовсім доречним тут видається вживаний письменником прикметник «рум'яний», адже він використовується передусім для характеристики тих кулінарних виробів, що смажаться або випікаються [3, с. 1279].

На рівень якості приготовленої страви у творі літератури може вказувати й таке підрядне речення порівняльного типу, яке використав І. Нечуй-Левицький у творі «Старосвітські батюшки і матушки»: «борці такий, що його собаки не їдять» [10, с. 500].

У творі Л. Старицької-Черняхівської «Жива могила» на щедрість та гостинність, а також на статки отця Андрія вказують густативні прикметники зі значеннями високої насиченості смаків: «...на широкому подвір'ї білими довгими смугами розтягнуто полотнища, на яких стоять миски з запашиим борщем, кашею, прозорим та наваристим холодецем, варениками, ковбасами...» [16, с. 575].

Наприклад, у повісті М. Коцюбинського «На віру» досить динамічний фрагмент опису галушок із кришеним салом виявився дуже добре візуалізованим, а головне здатним максимально подразнювати ольфатичні відчуття реципієнта: «гаряча пара від галушок знялась над мискою, стіл неначе повеселішав» [6, с. 63].

Ю. Федькович в оповіданні «Адам та Єва» використав густативні прикметники для того, щоб передати розкіш панського столу: «...запахи з панської страви так їм під ніс ударили, що ситому ніяк було не їсти. Але ж бо се і пиріжечки! ...Або ся курятинка печена зі скоринкою. А смажений апетитний карась...» [18, с. 190].

Густативна лексика у творах художньої літератури може стати й об'єктом для глибокого лінгвістичного вивчення, і такою системою засобів творення ситуацій, моделей, образів і навіть словесних ігор, прийомів гумору та веселих станів, картин світу. Ступінь поваги письменника і персонажів його творів до страв і процесів їх приготування та споживання, навіть ступінь їхнього гурманства виявляється з активності й майстерності використання письменником густативної лексики.

Більше того, це ще й шлях до оцінки вміння митцем формувати у свідомості реципієнта культуру харчування й елементи гурманства. При

цьому варто спостерегти за тим, як ставляться автор і персонажі до пригощання людей різними стравами. Адже саме в ці моменти реципієнт починає розуміти, як і для чого вони роблять саме так – це прекрасні характеристичні моменти творів художньої літератури.

Література

1. Білоус М. Прилагательные вкусообозначения в современном украинском языке : автореф. дис. ... канд. филол. наук : 10.02.01 «Украинский язык» / М. Білоус. – Ужгород, 1985. – 18 с.
2. Борисенко М. Густативна лексика та її відображення у мовній картині світу / М. Борисенко // Вісник Донецького національного університету. – № 2. – 2008. – С. 135–143.
3. Великий тлумачний словник сучасної української мови ; уклад. і гол. ред. В. Т. Бусел. – К. ; Ірпінь : ВТФ «Перун», 2001. – 1440 с.
4. Вострякова Н. Сенсорна метафора з одоративним компонентом в іспаномовному тексті та його україномовний переклад / Н. Вострякова // Мовні та концептуальні картини світу. – 2011. – Вип. 33. – С. 121–126.
5. Гайдеєнко І. Назви на позначення смаку: етимологія, семантика, функціонування : автореф. дис. ... канд. філол. наук : спец. 10.02.01 «Українська мова» / І. Гайдеєнко. – Запоріжжя, 2002. – 17 с.
6. Коцюбинський М. Твори в семи томах / М. Коцюбинський ; Т. 2. Повісті та оповідання ; упор. та приміт. М. Грицюти. – К. : Наукова думка, 1974. – 380 с.
7. Куценко А. Семантическая структура прилагательных вкусообразования и их лексические сочетания в английском и русских языках : автореф. дис. ... канд. филол. наук : 10.02.04 «Германские языки» / А. Куценко. – М., 1979. – 16 с.
8. Матвеева Г. Перцептивная категория вкуса и лингвистические средства её реализации : дис. ... канд. филол. наук : 10.02.19 «Теория языка» / Т. Матвеева. – Челябинск, 2005. – 200 с.
9. Мохосоева М. Реалізація інтенсивності смакової ознаки за допомогою словотвірних засобів (на матеріалі англійської, німецької та української мов) / М. Мохосоева // Науковий вісник Чернівецького університету. – Вип. 645. – 2013.
10. Нечуй-Левицький І. Твори в двох томах / І. Нечуй-Левицький. – К. : Наукова думка, 1986. – Т. 2 : Повісті та оповідання ; упоряд. і приміт. Н. О. Вишневської ; редактор тому Н. Є. Крутікова. – 638 с.
11. Письменна Ю. Етнічні особливості концептуалізації дійсності мовами європейського культурного ареалу (на матеріалі лексики і фразеології української, російської, англійської та італійської мов) : автореф. дис. ... канд. філол. наук : 10.02.15 / Ю. Письменна. – Київ, 2008. – 20 с.
12. Петришин М. Семантика густативних прикметників в індивідуально-авторському вживанні (на матеріалі гомерівського епосу) / М. Петришин // *Studia Linguistica*. – Випуск 5. – 2011. – С. 44–48.
13. Сірочук Т. Творчість у їжі та прозі, або Гійом Аполлінер Гурман / Т. Сірочук // Актуальні проблеми слов'янської філології. Серія : Лінгвістика і літературознавство : міжвуз. зб. наук. ст. ; [гол. ред. В.А. Зарва]. – Бердянськ : БДПУ, 2012. – Вип. XXVI. – Ч. 4. – С. 146–156.
14. Слухай Н. «Перцептивний прототип» в парадигмі понять когнітивної семантики / Н. Слухай. Режим доступу : archive.nbuv.gov.ua/portal/soc_gum/Mikks/2011.
15. Старицький М. Твори в шести томах / М. Старицький ; упоряд. та авт. приміт. Л. С. Дем'янівської. – Т. 6. : Оповідання. Статті. Автобіографічні твори. Вибрані

листи. – К. : Видавництво художньої літератури «Дніпро», 1990. – 830 с.

16. Старицька-Черняхівська Л. Вибрані твори / Л. Старицька-Черняхівська ; вступ. стат., упор. та прим. Ю. Хорунжого. – К. : Наукова думка, 2000. – 848 с.

17. Тимейчук Н. Прикметники смаку у творах Плавта, Горация та Петронія : автореф. дис. ... канд. філол. наук / Н. Тимейчук. – Львів, 2007. – 16 с.

18. Федькович Ю. Твори / Ю. Федькович. – К. : Наукова думка, 1985. – 573 с.

19. Франко І. Зібрання творів : у 50-и т. / І. Франко. – Т. 29 : Літературно-критичні праці (1893-1899). – К. : Наукова думка, 1981. – 664 с.

20. Шрамм А. Очерки по семантике качественных прилагательных / А. Шрамм. – Л. : Ленинградский гос. ун-т, 1979. – 134 с.